

Індрек Гаргла

РЕТРОДЕТЕКТИВ

АПТЕКАР
МЕЛЬХІОР
і привид вулиці
Ратаскеву

Харків
«ФОЛІО»
2024

*Таллінн,
року Господнього 1419-го*

Рік 1419-й від Різдва Христового в Лівонії видався відносно спокійним. Вітальєрів [1] уже вигнали з Балтійського моря, але торгівля у віддалених водах ще крила в собі небезпеку, оскільки фогти та васали морських фортець мали звичку нападати на кораблі на прибережному мілководді. Тамтешні міста обмінювалися нотами з вимогою покарати мародерів і повернути награбоване. Останніми роками Лівонія була охоплена голодом; посуха влітку спричиняла загибель посівів. Це змусило чимало селян податися за межі міста в пошуку роботи й шматка хліба. Наступні десятиліття також були нужденними. У Середні віки голод був серйозною небезпекою.

Будівельний бум у Таллінні до 1419 року вже закінчився, однак розширення церков і зміцнення міських стін тривало. Нещодавно завершили зведення нової велетенської будівлі Великої купецької гільдії — символу могутності та значущості торгової спільноти. Суттєва розбудова почалася в церкві св. Миколая: зі східного боку храму виростили нові хори й апсиди. Домінікан-

ці розширювали храм св. Катерини. Міський мур, який через появу нових видів озброєння доводилося робити товстішим і вищим, тепер потребував ще більшого зміцнення навколо Михайлівського монастиря. На самому кордоні, там, де міські землі стрічалися із землями Тевтонського ордену, у Піриті (який у ті часи естонською називався Маарйяорг і Марієндаль — шведською) роботи нарешті розпочалися в 1417 році з будівництва монастиря святої Бригіди [2]. Проте знадобилось втручання самого магістра Лівонського ордену (гілки Тевтонського ордену, яка базувалася в замку Тоомпеа), щоб вибити в міста дозвіл на ввіз каміння з вапнякового кар'єру Ласнамяе. Фундамент заклали в Піриті у 1400 році. За будівництво монастиря виступав Орден, його васали, місцеві шведи та кілька купців із Таллінна й Тоомпеа. Однак отці міста ініціативи не схвалювали. Майже двадцять років знадобилося, щоб подолати спротив і домовитися. Одним із дев'яти містян, які добивалися будівництва монастиря, був такий собі Лоренц Брюйс, «бідний і благочестивий купець», який, одначе, помер саме на початку основних будівельних робіт.

За землі точилися постійні суперечки між прусською гілкою Тевтонського ордену, Польщею та Литвою, та після поразки під Танненбергом вплив Ордену суттєво зменшився. У 1419 році тривали бурхливі перемовини щодо Торнського

договору, які, попри обговорення перед папським легатом і собором у Констанці, так нікуди й не привели. Мир на землях Ордену тривав недовго, бо вже у 1419-му біля його кордонів спалахнула гуситська війна, а в 1422 році — ще одна війна з Польщею та Литвою. Чи посилав туди свої війська Таллінн — достоту невідомо. Ще у 1348-му магістр Лівонії надав місту привілей не воювати проти литовців і росіян, хоч це й не звільняло його від боротьби проти Польщі. А от те, що в одній із наступних воєн, яких чимало було між Польщею та Орденом, Таллінн відправив на поле битви міських музикантів — факт достеменний. Лівонська гілка Ордену прагнула до більшої незалежності й намагалася дистанціюватися від воєн, що точилися на півдні. Ерік Померанський, король Північних земель, сформував улітку 1419 року проти Ордену союз із Польщею, однак через втручання короля Сигізмунда він так і не набув чинності. Сигізмунд не погоджувався з планом ліквідації Ордену — та й, зрештою, Естонії довелося б підкоритися данській короні, якби так сталося. У лютому 1419 року архієпископ Ризький уперше запросив представників міст регіону з'явитися на засіданні Лівонського сейму, і відтоді посланці з Таллінна почали брати участь у цих радах.

У талліннських архівах за березень 1419 року можна знайти запис про смерть на насипу порто-

вої фортеці якогось Гілса де Вредте — він «розписував стіни в церкві Святого Духа», — із загадковим коментарем, який із середньосаксонської можна витлумачити як «той, хто бачив привида».

Матеріал цього роману також був натхненний одним документом Талліннської міської ради від 1404 року. Рада попереджає своїх колег у Магдебурзі про громадянина Таллінна Унтеррайнера, який, кажуть, убив кількох людей, і якого згадувано як «того, що б'є батогами». Рада Таллінна радить повісити Унтеррайнера. Чи є зв'язок між цим Унтеррайнером і Крістіаном Унтеррайнером, якого стратили як еретика у Фюрстенвальде у 1413 році — встановити неможливо.

Вулиця Ратаскеву, здається, була сумнозвісною з давніх часів. Балтійський німецький історик Йоганнес фон Варнсдорф писав у 1876 році про тамтешній середньовічний будинок, в якому кілька жінок були замуrowані в льоху живцем. Варнсдорф не називає своїх джерел; то міг бути просто народний переказ. Одна з найпоширеніших легенд про вулицю Ратаскеву розповідає про будинок, де диявол влаштував весілля та розвів танці, і відтоді в будинку, подекують, живуть привиди. Відома й пізніша легенда про якогось злого духа, який жив у колодязі (*kaev* у назві *Rataskaev* буквально означає колодязь із колесом або брашпилем) і який затопив би місто, якби його не уласкавили жертвопринесенням.

Менталітет середньовічної людини сильно відрізнявся від сьогоднішнього — можливо тому, що дух людини був ще досить юним і незміцнілим. У ті дні Бога любили якнайпалкіше, а його ворогів ненавиділи значно пристрасніше. Людей періодично охоплювала незрозуміла масова істерія, як, наприклад, коли процесії флагелантів [3] доводили себе до втрати свідомості в релігійно-сексуальному екстазі, вірячи, що рятують світ, або коли під час дитячих хрестових походів тисячі юнаків помирали від виснаження й голоду.

Життя в ганзейському місті [4] текло монотонно. Католицький календар — втілення раціональності й економії, що ґрунтуються на законах природи. Приблизно з квітня по жовтень Балтійське море було судноплавним, торгівля головно відбувалася влітку, коли громада була вільніша від релігійних обов'язків. Свята й довгі пости припадали на першу половину року. Це був також час, коли запаси харчів починали гнити або взагалі закінчувалися. Сорокаденний піст перед Великоднем змушував до аскези та ощадливості: слід було дбати про ресурси та уникати марнотратства. Узимку та напровесні в людей ставало більше часу подбати про духовне. Наприкінці весни місто прокидалося від благочестя й поринало в працю заради хліба насущного, який давав змогу вижити впродовж наступної зими.

1

Четвертна вежа в монастирі св. Михайла 2 серпня, пізній вечір

Смерть тхнула, мов нагноєна рана, чимось старим і цвілим. Смерть тхнула, як мертвий пес, загорнутий у дріжджове тісто, — і вона була поруч. Вона зустріла Тобіаса Гроте ніжно, привітно, навіть поблажливо.

Вони стрічалися й раніше, чимало разів. Тобіас Гроте був солдатом. Він підрахував, що від його руки загинули принаймні дев'ятеро чоловіків та одна жінка. Однак смерть, яка кликала його зараз, була... несправедлива. Так, він не вважав, що мусить померти — не через привида, не отак. Він побачив щось схоже на білу фігуру, одягне-

ну в смертний саван, яка наближалася до нього, і відчув сопух затхлої плісняви, прісний сморід гнилі, і відчув її біль — біль, який не могла б перенести жодна людина.

Біль може вбити, думав Тобіас Гроте, наглядач Четвертної вежі. Зрештою, біль убиває, коли його стає так багато, що людське тіло й душа не можуть витерпіти, і тоді простіше просто піддатися й померти.

«А далі? Що далі? Я дізнаюся, чи правда те, що каже нам Церква? Чи чекатиме на мене Спаситель, чи він скаже мені, чому послав по мене цю смердючу примару, за що він відзначив мене в такий спосіб і чому моїм провідником до Царства Небесного стала оця проява, яка колись була людиною?»

Наглядач Гроте був певен, що той, кого обрали стати його янголом смерті, колись був істотою з плоті й крові, проте й гадки не мав, чим аж так завинив, що в смертну часину по нього послали *оце*. Уперше привид явився йому вчора, щоб щось сповістити. Що? Тоді він не здогадався. Зате тепер, у свою останню мить, йому стало зрозуміло, чого він здавався таким високим і таким коротким водночас. Тепер він збагнув. Привид прийшов відкликати його, сказати, що його час настав. З якогось закутка пам'яті Тобіаса Гроте виринув старий гімн. Він подумав про своїх братів, які, мабуть, чекають його — трьох молодших, котрі загинули в дні морських битв.

*Прийди, безжальна смерте, і мене огорни,
Скажи моїм братам, що я в дорозі,
Нехай мене чекають у тиші крижаній,
Нехай сумують ті, хто лишисться живий.*

Він не міг пригадати, де й коли почув того вірша — у шинку, у церкві, від своїх побратимів по зброї чи десь іще, та й неважливо це. Єдине, що викликало подив, єдине, що пульсувало в голові, коли він чекав, поки випустить останній подих, ознаменований нелюдським болем, — чому цей привид, ця гнила смердюча почвара прийшла забрати не братів, не батька чи матір, а саме його.

Лише вчора — так, це було лише вчора — привид із царства мертвих на коротку мить явився йому, а потім зник, залишивши наглядача Гроте в страху й замішанні. Тобіас Гроте ще не мав і п'ятдесяти, і здоров'я його, богу дякувати, було міцне, хоч він і мучився в негоду від старих ран, отриманих від меча, і був напівсліпий на ліве око. Попри це, він був дужим, сповненим сил чоловіком, здатним утримати в руці бойову сокиру, умів стріляти з вогнепальної зброї, знав, що таке відданість. Він присягав на вірність Таллінну і пишався, що простий син кравця з містечка поблизу Травемюнде зміг стати наглядачем вежі однієї з найкращих фортець Тевтонського ордену. Наглядачем не якоїсь простецької позашляхової башти, а однієї з найбільших і найміцніших веж,

практично фундаменту укріплень Ордену, що захищає місто й святих сестер.

Тобіас Гроте опинився в Таллінні понад двадцять років тому, коли служив солдатом на любецькому кораблі. Тут він знайшов собі дружину й зостався. Кожному солдату флоту було вільно самостійно укладати різні дрібні оборудки, щоб краще служилося й було більше стимулів боротися з піратами. За роки таких оборудок Гроте надбав невеликий статок, який потім привіз до Таллінна, а місту подарував свою відданість та відвагу. Ще будучи міським вартовим, він славився старанною службою, і от нарешті його підвищили до наглядача вежі Чотирьох кутів поруч із монастирем — посади, яка давала йому постійний і надійний дохід. Його дружина померла, двоє синів плавали морями, вели торгівлю, а за потреби пускали в хід меч. Раніше його вежа називалася на честь Гунеманна — радника, який спорудив її. Однак після того, як її зробили вищою, дах почав провалюватися, а черниці не надто переймалися ремонтом, тож до неї пристала назва Четвертної — «вежі з обшарпанним дахом».

Гроте був, за його власною оцінкою, чоловіком богобоязким — як це допускала його посада. За можливості він жертвував на гільдію Божого Тіла, разом з іншими містянами старанно відвідував монастирські проповіді, іноді

безплатно працював на благо обителі — рубав дрова, виконував сякий-такий дрібний ремонт та учив молодих членів гільдії й стражників, як здолати ворога бойовою сокирою і захистити місто під час нападу. Триповерхова Четвертна вежа містилася на землі монастиря. Сам монастир оточував мур старого міста, в якого його було вбудовано. Увійти до вежі можна було сходами, що вели з подвір'я. Між новим і старим міським муром пролягала посипана жорсткою смуга землі, що тягнулася до сусідньої вежі Луеншеде, а звідти — до стаєнь. Четвертна вежа і цей вузький клаптик простінка були під наглядом Тобіаса Гроте, а його обов'язком було захищати їх у разі штурму. На його тверде переконання, з роботою своєю він справлявся гідно, ніколи не образив жодного святого, жив богоугодним життям, тож тепер, у свою останню мить, вирішив, що уготована йому смерть була несправедливою.

Учора пізно ввечері, коли він прямував з чернецької таверни до маленького обійстя на розі вулиці Лай, перед ним із вулиці Ратаскеву, неначе з іншого світу, вплив привид — тінь колись живої людини. Вона простягла до нього руку й хотіла щось сказати — напоумити, застерегти або навіть сповістити про якесь святе діяння. Гроте бачив її у світлі факела всього мить, і з переляку застиг, мов соляний стовп, перш ніж

якісь темні фігури поглинули привида й віднесли назад до країни тіней. Гроте спинився біля дверей свого дому. Він молився й натужно думав. Може, він випив надто багато хмільного елю в черниць? Чи й справді зіткнувся з привидом, що воскрес із мертвих? Ні, він знав, що це було реальністю, а не сном, бо пиво в монастирській таверні він пив кілька разів на тиждень, та й п'яним, як чіп, бував тисячі разів, проте таку чортівню йому раніше бачити не доводилось. Ні, ні, вчора він не був таким п'яним, щоб марити — отже, він справді бачив привида. Таким був його висновок.

Коли він, прокинувшись, обережно розповів про трапунок своїй економці, усе здалося навіть чіткішим, ніж увечері, а образ привида в його пам'яті закарбувався краще за навколишню дійсність. Уранці він подався до спритника Мельхіора — місцевого аптекаря, який завжди мав надійні ліки проти надмірного захоплення пивом, а опісля, за рекомендацією своєї економки, пішов до домініканців, бо один із братів, Гінрик, був прославленим знавцем злих духів і навіть умів, за потреби, їх виганяти.

Проте Гроте не спромігся, або не зміг пояснити Гінрику, що саме привело його до монастиря, і зрештою, Гінрик, який завжди мав купу справ, виснував, що якби наглядач вежі пив менше елю й солодких аптекарських трунків, то й демонів ба-

чив би менше, а добра лазня вивітрила б їх із його голови назавжди.

І от тепер смерть прийшла з візитом у примарну годину, коли мізки Гроте були залиті пивом, і йому почало здаватися, що минулого разу він справді бачив всього лише фантом. А тоді він почув, як хтось кличе його на ім'я...

Того дня в Таллінні, змиваючи бруд із вулиць, лив дощ, якого містяни давно сподівалися, а надвечір після зливи вітер ущух, натомість опустився туман. У цей туман і вийшов наглядчач. Він відчинив двері на другому поверсі вежі й ступив на дерев'яну доріжку над альковною аркою. Більше він нічого не пам'ятав, бо тієї ж миті упав. Тепер він лежав на землі там, де приземлився, — між монастирем і міським муром. Було схоже, що в нього не вціліла жодна кістка, жоден суглоб не лишився неушкодженим. Усе було огорнуте болем, а крізь туман він бачив, як привид наближається до нього, загорнутий у білий плащ. Він відчув сморід гниття й цвілі. Привид наближався, і раптом яскраве світло, спалахнувши, освітило все довкола.

У світлі він побачив обличчя привида, що нахилився до нього, і йому захотілось кричати, бо те, що він побачив, було...

Це було неможливо. Неможливо. Це було божевілля.

Він відмовлявся вірити, та все-таки знав, що на нього дивиться його власна загибель. Привид показав своє лице, і тепер смерть, здавалося, узагалі втратила будь-який сенс.

В останню мить життя Гроте подумав про своїх синів і попрохав Господа, щоб до них смерть була милосерднішою, ніж до нього.

ЗМІСТ

1.....	8
2.....	16
3.....	31
4.....	41
5.....	58
6.....	68
7.....	88
8.....	98
9.....	113
10.....	126
11.....	138
12.....	144
13.....	156
14.....	170
15.....	180
16.....	207
17.....	226
18.....	247
19.....	255

20.....	270
21.....	282
22.....	294
23.....	303
24.....	314
25	332
26.....	336
27.....	344
28.....	364
29.....	373
30.....	380
Примітки	409